

AZƏRBAYCAN

ƏDƏBİ-BƏDİİ JURNAL

2
2014

cəhətin özündə də ciddi problemlər mövcuddur, çünki bu gün (və dünən!) sadə fars oxucusu Hafizi, yaxud Sədini oxuyur və bu şairlərin dilini azı 90-95 faiz başa düşürsə (söhbət obrazlar aləminin, onun fəlsəfi mahiyyətinin zənginliyindən və mürəkkəbliyindən yox, yalnız leksikadan gedir), bu gün (və dünən!) xüsusi hazırlığı olmayan azərbaycanlı oxucu Füzulini, ya da ki, Nəsimini ərəb və fars sözləri lüğəti olmadan başa düşməyəcək, hətta Xətəinin qoşma və gəraylıları belə, istisnalara baxmayaraq, leksik baxımdan problemlər yaradır.

Bu mənada Vaqif Azərbaycan poeziyasını dil baxımından «Divan ədəbiyyatı»nın məqnitindən çəkib çıxara bildi və onu milliləşdirdi. Mən fikirləşirəm ki, Vaqifin böyük dil inqilabı (bu yerdə dilə bağlı məhz inqilab!) və Vaqif ənənələrini ikişaf etdirən Zakir dili olmasaydı, XIX əsrdə belə, bütün əlverişli şəraitlərə baxmayaraq, Azərbaycan dilinin ədəbiyyatın aparıcı dilinə çevrilməsi prosesi qat-qat ağır irəliləyəcəkdi.

Deyə bilərlər ki, bəs, Qurbanı, Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Sarı Aşıq, Aşıq Valeh?..

Doğru sualdır və məsələ də burasındadır ki, uzun yüzilliklər boyu «Divan ədəbiyyatı» ilə folklor, o cümlədən də aşıq ədəbiyyatı paralel inkişaf etmişdir. «Divan ədəbiyyatı» elitar oxucu təbəqəsinin, folklor isə geniş xalq kütləsinin istifadəsində olmuşdur və Vaqif istedadının qadirliyi onda idi ki, folklorun təmiz dilini yazılı ədəbiyyata gətirdi, Azərbaycan poeziyasını müəyyən oxucu zümrəsinin (elitar oxucunun!) monopoliyasından çıxarıb, onu ümummilli mənəvi-estetik sərəvətə çevirdi. Elə bilirəm ki, Firudin bəy Köçərlinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini Vaqiflə başlamasının əsas səbəblərindən biri də elə bu cəhətdir, çünki dil ən mühüm faktorlardan biridir.

Mən dedim ki, «Divan ədəbiyyatı» ali mənada kosmopolit ədəbiyyatdır, o, xalqı yox, estetikani ifadə edir, estetika kanonlarının daşıyıcısıdır, aşıq poeziyası isə, dili və forması etibarilə xalqı ifadə etdiyi üçün, təhtəşüür (genetik!) olaraq xalqın yazılı ədəbiyyatına meyl edib və məhz XIX əsrdə həmin dil Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin əsasını təşkil etməyə, ərəb-fars izafətlərini yazılı ədəbiyyatdan sıxışdırıb çıxarmağa başladı, digər tərəfdən, heca ərzulə artıq eyni hüquqlu tərəf-müqabil kimi rəqabət apardı, qoşma və ümumiyyətlə, heca şeiri yazılı ədəbiyyatda qəzəl səviyyəsində, get-gedə isə daha artıq dərəcədə öz yerini möhkəmlətdi. Məhz XIX əsrdə aşıq poeziyası (Aşıq Dilqəm, Aşıq Ələsgər, Şəmkişli Aşıq Hüseyn və b.) regional ehtiva dairəsindən çıxıb, bədii-sosial ümumxalq ifadəsinə çevrildi. Yəqin elə buna görə də akademik Həmid Araslı yazırdı: «XIX əsrdən etibarən aşıq şeiri yeni bir istiqamətdə inkişaf edib.» (Aşıqlar, Bakı, 1957, səh. 9)

Mən ara-sıra elmi ədəbiyyatda aşıq poeziyasını folklor hesab etməyən mülahizələrlə də rastlaşırım və şübhəsiz ki, bu ideyanın özü də diqqətə layıqdır. Müəllifliyini öz təxəllüsü, bədii möhürü ilə təsdiq etmiş sənət nümunəsini folklor hesab etməyin özündə də, görünür, müəyyən elmi vərdişlər mövcuddur və güman edirəm ki, bu mövqeyin də ciddi müzakirəyə ehtiyacı haqqında düşünmək olar.

Baxın, Vaqifdən iki əsr sonra ədəbiyyata gəlmiş Məhəmməd Hədinin mövzusu, əsərlərinin məzmunu «Divan ədəbiyyatı»ndan tamam kənardadır, onun poeziyasındakı ictimai problematika milli problematikadır, ancaq onun dili «Divan ədəbiyyatı»nın təsirindən çıxıb bilməyən bir dildir, bu dil Hadi yaradıcılığının yeni mövzusu və məzmunu səviyyəsinə qalxmadı və məhz buna görə də o, milli şair kimi layiq olduğu böyük kütləvi yeri tuta bilmədi. Hadi böyük vətəndaş yangısı ilə: «Bu zülmi-latənahidən xilas olmazmı millətlər?» deyirdi (Səməd Mənsura yazdığı şeirdə və bir çox başqa şeirlərində!), ancaq onun öz doğma milləti «bu zülmi-latənahi»nin nə olduğunu başa düşmürdü.